

El “procés” o l’Espanya inacabada: una mirada antropològica a propòsit d’un debat obert

The “procés” or the unfinished Spain: an anthropological view from an open debate

REBUT: 27-2-2019 // ACCEPTAT: 9-5-2019

Albert Moncusí Ferré

*Departament de Sociologia i Antropologia Social
Universitat de València*

Resum

Aquest text proposa una reflexió des de l’Antropologia Social sobre “el procés” català a partir de la taula rodona organitzada per l’Institut Català d’Antropologia sobre el tema, el 12 de novembre de 2018. Es parteix de la definició de les condicions que fan possible una antropologia crítica, per a desgranar arguments en dues fases: la relació entre estat, nació i etnicitat en el cas català, primer, i la contextualització històrica, segon. El text es tanca amb quatre apunts entrelligats sobre possibilitats de cara al futur. El primer planteja les dificultats per a un canvi profund, atesa la inèrcia del sistema capitalista neoliberal i del règim establert en la segona restauració borbònica. El segon apunt posa l’accent sobre la crisi de l’estat-nació, la reificació de la constitució i l’oblit del consens i la deliberació democràtica que fonamenten la Carta Magna i basen la legitimitat i lleialtat que n’emanen. El tercer apunt anuncia el manteniment d’una disputa secular Castella/Catalunya, sobre un rerefons nacionalista que difícilment se’n pot deslligar. El quart i darrer apunt es refereix a la importància del component ètnic com a factor que dificulta qualsevol sortida política raonada i enraonada. El text apunta la necessitat de generar fonaments etnogràfics per a comprendre un procés que seria el de l’Espanya inacabada.

Paraules clau: nacionalisme, estat, etnicitat, independentisme, Catalunya, Espanya

Abstract:

This text offers a reflection on the “procés català”. The origin of the text is a round table organized by Institut Català d’Antropologia in the 12th of November of 2018. The departing point is the definition of conditions that make possible a critical Anthropology. The arguments are developed in two phases: the relation between state, nation and ethnicity in the Catalan case, firstly, and the historical contextualization historical, secondly. Four points close the paper offering reflections for future. The first poses the difficulties for a deep change because of the inertia of the capitalist neoliberal system and the regime established in the second Borbonic restoration. The second point puts the accent on the crisis of the Nation-State, the reification of the Constitution and the forgetting of the democratic deliberation that lays on the Magna Carta. There is a problem for the building of legitimacy and loyalty. The third point announces the maintenance of a secular dispute Castile/Catalonia, on a nationalist backdrop. The last point introduces the importance of the ethnic component to hamper any reasoned political exit. The text suggests that ethnographic information is needed in order to understand the process is the one of the unfinished Spain.

Keywords: nationalism, state, ethnicity, independentism, Catalonia, Spain

Introducció

Els antropòlegs solem acabar els nostres textos amb més preguntes que respostes; fitem la realitat amb una mirada comparativa i relativista, hi busquem els diversos mons que conté, sense quedar-nos amb un de sol com a recer de tota veritat, però també sense renunciar a una posició compromesa sobre les desigualtats i les injustícies. Aquesta afirmació combina paraules que oferiren Mònica Martínez Mauri, Montserrat Clua Fainé, Isidoro Moreno Navarro i Manuel Delgado Ruiz en la taula rodona que, sobre el procés d’independència de Catalunya, vaig tenir l’honor de moderar, el 12 de novembre de 2018 per invitació de l’Institut Català d’antropologia (ICA). Són mots que connoten les dificultats que comporta l’anàlisi antropològica, si es pretén fer amb un mínim de profunditat, honestat intel·lectual i integritat ideològica.

Aquest article parteix dels arguments que es van esgrimir a la taula, però amb aportacions de collita pròpia. Començaré amb un apunt epistemològic. Un segon apartat el dedicaré a la definició del subjecte polític i la rellevància que hi té l’etnicitat. Després apuntaré alguns elements que permeten emmarcar la qüestió de l’anomenat “procés” en termes històrics. Finalment, apuntaré algunes conclusions en clau de notes pel futur.

Tres viaranyes vers una mirada antropològica crítica

En els darrers temps, l’antropologia s’afronta a un món que es conjuga en plural a causa de mobilitats, desplaçaments i contactes interculturals, i que està sotmès a l’hegemonia del capitalisme i a la institucionalització del mercat. Podem parlar, doncs, de mons contemporanis en què hi ha lògiques més o menys encreuades (Augé 2006). La disciplina transita avui, entre altres, per tres viaranyes que vénen al cas ací. El primer consisteix en la necessitat de considerar múltiples pràctiques, discursos i concepcions socials i culturals properes a l’experiència vital dels qui fem recerca antropològica. Una necessitat que està associada al reconeixement i consideració analítica de la pròpia posició del subjecte investigador en qualsevol etnografia. El segon viarany és l’oposició al colonialisme, i el tercer és una tendència a la recerca multisituada. Reconèixer les tres qüestions ajuda a establir bases crítiques per analitzar l’anomenat “procés” de Catalunya.

En primer lloc, l’antropologia porta més de quaranta anys orientada a l’estudi de les societats dels qui fem antropologia. Ens hem distanciat de l’anomenat “model clàssic” que se centrava en el coneixement (i en especial la descripció) pretesament objectiu de comunitats de radi que havien estat ignorades per altres disciplines (Lischetti 1994). Eren societats descrites des d’una distància fonamentada en la comparació, com si fossin illes autosuficients i homogènies. La reflexió antropològica pretenia ser relativista i, per tant, totalment neutral des del punt de vista valoratiu. Els processos de descolonització tingueren un doble efecte que minà les bases d’aquell model. De primer, allunyaren la disciplina del que havia estat un objecte fetitxe, en esvair-se les facilitats colonials per a la recerca i, fins i tot, els interessos que hi havia darrera el treball antropològic. De segon, suposaren un moviment de crítica sobre aquests interessos i el paper de l’antropologia com a producte colonial. Aquestes dues qüestions dugueren la reflexió antropològica a dubtar de les possibilitats del coneixement pretesament objectiu. Els conflictes dels actors i les seves diferents posicions suposen un coneixement molt més significatiu i comprensiu que aquelles descripcions distants. Aquesta és, en bona mesura, la raó per la qual el “procés” pot ser objecte d’interès antropològic des de Catalunya mateix.

La posició de qui practica l’antropologia sempre té una certa càrrega d’ambigüitat, resultat d’ubicar qualsevol pràctica en un univers de molts possibles. Manuel Delgado

apuntà, en la taula rodona, que “pensar només pot ser pensar en contra” i que això pot dur a un escepticisme que tendeixi a qüestionar tota veritat. En situacions de conflicte, aleshores, el compromís amb una part implicada podria ser considerat un problema per al seu coneixement antropològic. Amb tot, no és menys cert que el compromís amb determinats subjectes i la implicació en la seva realitat afavoreix decisivament que s’assoleixin significats densos des de l’etnografia (Herzfeld 2010). En el marc del compromís, podem identificar almenys dos nivells: la recerca activista (amb involucració directa) o la crítica cultural (sense involucrar-se, però amb simpatia per una causa (Hale 2016). En els dos casos, es presenten contradiccions epistemològiques que subratllen l’esforç per assolir una sistematització metodològica i la vigilància per no deixar ocultes realitats. Es tracta, com suggerí Isidoro Moreno a la taula rodona, de no confondre objectivitat amb neutralitat. Això fa possible l’anàlisi i la intervenció. Es fa un esforç per donar compte de la realitat, dels seus mecanismes i cares. En definitiva, no cal encongir les espatlles davant d’una situació o actuar com si, parafrasejant Lèvi-Strauss, l’antropòleg fos l’astrònom de les Ciències Socials.

En els darrers temps, la mirada al propi entorn arriba a l’extrem que el subjecte investigador contempla les seves pròpies experiències i emocions com a part d’una realitat per comprendre i interpretar. Així ha entrat en escena l’autoetnografia en tant que metodologia basada en observar la pròpia implicació en una realitat empírica que es construeix amb interacció amb les persones que conformen un grup, des de dins, amb diferents graus possibles (Ellis i Bochner 2000).

Aquest primer viarany vers una antropologia crítica ens interpel·la sobre com bastir a la vegada el compromís i mantenir una certa distància que mení a una interpretació objectivada. I justament altres dos viaranyens ens poden ajudar a trobar resposta a aquest interrogant.

El nostre segon viarany és la crítica al colonialisme. Acabem d’esmentar que la descolonització convidà a una reflexió sobre els vincles entre el model antropològic clàssic i el domini colonial. El possible horitzó de civilització occidental com a universal anà deixant-se de banda i l’Altre passà a ésser un subjecte protagonista de la seva pròpia història, en lloc de jugar el paper d’epifenomen en la història occidental. L’antropologia se situà al costat dels moviments d’alliberament nacional postcolonials, enfront de l’expoli, la dominació, l’etnocidi i el genocidi que havien perpetrat les potències occidentals amb la col·laboració més o menys directa del gremi antropològic (Devalle 1983). Colonitzadors i colonitzats van començar a ser compresos des de l’antropologia de mitjans dels anys setanta en un mateix context mundial en què es produïen pràctiques extractivistes des de països que s’havien fet rics en un marc capitalista (Devalle 1983; Ortner 2016). Al mateix temps, la distància entre subjecte investigador i investigats es diluïa, en una tasca que passava a ser més o menys col·laborativa i que anava des de l’anàlisi de la realitat al compromís activista per a canviar-la (Copans 1974).

Per tant, l’antropologia s’orientà a l’oposició contra tota forma de colonialisme, l’hegemonia d’un pensament únic i una dominació explotadora, extractiva i alienadora, que restringeix els marges de la reproducció material i esclavitzava el pensament de subjectes tractats com a objectes sense pensament ni història. És clar que, així, gràcies al compromís que sorgeixen en l’etnografia, fàcilment pot passar que ens centrem en aquells amb qui és més fàcil sentir empatia, que sovint són subjectes oprimits o que pateixen dolor, violència o pobresa (Bangstad 2017). La identificació personal, empàtica, amb l’oprimit facilita comprendre les estructures, pràctiques i discursos d’opressió i el reconeixement mateix d’aquesta.

El compromís social i polític radica en el reconeixement de les formes de dominació i de la seva experiència. L’antropologia s’ha de posicionar per a generar

coneixement. El posicionament és clau quan hi ha desigualtats estructurals de poder que fonamenten un *statu quo*. Amb tot, ser antropòleg no vacuna contra la indiferència a l’opressió, quan les experiències i trajectòria prèvia que configuren la nostra equació personal¹ com a investigadors ens hi situen lluny o, fins i tot, ens fan creure que aquesta no existeix. Ara bé, al mateix temps és necessari defugir com a única estratègia la sanció directa del coneixement que produeixen els oprimits, sobre la seva situació. A la taula rodona vam trobar les dues opcions. D’una banda, es parlà de l’escassa acollida que tingué entre diverses associacions d’antropologia integrants de la FAAEE (actual ASAAE) la proposta, per part de l’ICA, de signar un manifest en denúncia de les detencions del 20 de setembre. D’altra banda, es mostrà un posicionament al costat dels independentistes, com a oprimits. El tercer i darrer viarany que hem assenyalat, per a una antropologia crítica, dóna resposta al repte de cercar una posició que superi el que serien aquests dos extrems.

La tercera senda per la qual transita una antropologia crítica és el caràcter multisituat del coneixement, arrelat en etnografies que transcendeixen la localització específica i resultat de seguir les trajectòries i moviments dels subjectes (Marcus 1995). En la taula rodona, Montserrat Clua suggerí que la pluralitat de posicions, el plantejament particular i complex de cada actor es pot descobrir de la mà de l’etnografia i d’un esforç de comparació. Això és especialment necessari en un context de glocalització que, com recordà Moreno en la mateixa taula rodona, marca la construcció d’identitats locals d’etnicitat, classe, gènere i orientació sexual. Resulta necessari anar als diferents llocs en què es produeixen i de vegades s’encreuen les pràctiques i discursos dels actors per a poder construir una mínima idea de totalitat des de l’etnografia (Díaz de Rada 2003). Cal visitar la pluralitat d’agents i posicions, sense quedar-se només amb una; cercar comparacions que obrin la porta a la comprensió del que passa en un lloc, a través d’experiències i dinàmiques produïdes en altres. Una antropologia compromesa es pot fer des de certa objectivació, si s’assoleix aquesta mirada multisituada i comparativa.

El cas del procés català pot ser comprès de manera particular si la mirada segueix aquesta triple senda. És un camí que està encara per recórrer en tota la seva extensió. A la taula rodona, Montserrat Clua explicà que manquen estudis sobre l’independentisme català perquè hi ha ben pocs investigadors i poques investigadores que treballen el tema i també perquè falta incorporar les experiències i punts de vista directes dels qui s’oposen a l’independentisme.

Falta atendre, doncs, a totes les perspectives possibles i fer-ho amb consciència de la pròpia posició.

El que escriuré a continuació està influenciat per la meua proximitat amb el fet que ens ocupa, com a català convençut del dret a l’autodeterminació i com a investigador interessat per les fronteres i els processos de construcció, reproducció i persistència d’identitats col·lectives i per les relacions interètniques. Com a investigador, sóc partidari d’una perspectiva constructivista centrada en l’anàlisi de pràctiques, discursos i situacions fortament condicionades per grans processos socioeconòmics i polítics més o menys estructurals. Els esdeveniments recents, però, m’han dut a prendre consciència d’un element fàcil d’obviar quan se suposa que cal aplicar una distància metodològica: les emocions. Mai m’he sentit partidari dels plantejaments primordialistes, coneguts pel protagonisme atorgat als sentiments d’adhesió col·lectiva. Ara, però, el cas del “procés” mostra que aporten aspectes que tal vegada caldria incorporar.

Sóc coneixedor de la màxima weberiana segons la qual el que defineix l’Estat és el monopoli de la legítima violència. Durant aquest temps m’ha estat assaltant la impressió

---

¹ Aquesta noció fou proposada per López Coira (1991) per referir-se a la influència de la subjectivitat de qui fa recerca etnogràfica, sobre el seu propi procés de recerca.

que no es tenia prou present aquest detall. La meva posició des de 2010 no ha estat de decidit independentisme, però sí d'una ferma convicció en la legitimitat de les urnes i en el consens com a principi democràtic, enfront de la coerció com a fonament de qualsevol projecte de vida en comú.

Aquest text em permet aportar alguna cosa, des de la meva posició i experiència particulars. Cal comprendre que hi ha persones a Catalunya que es mobilitzen per la independència i que en són moltes. Cal entendre que l'independentisme pot significar diferents coses: des de la glòria perduda de la nació a la possibilitat de bastir alternatives a un sistema i/o a un règim i, en qualsevol cas, el dret a construir col·lectivament escenaris de futur esperançadors. Però, al mateix temps, cal tenir present que altres concepcions i escenaris topen amb aquest anhel d'independència i, també, que hi ha estructures de dominació considerablement persistents que obstaculitzen el procés per materialitzar-lo.

El rerefons dels percentatges: parlem d'estat, nació i etnicitat

Un assumpte es va fer recurrent a la taula rodona que ha servit de propòsit per aquest article. Quantes persones del cens català són les partidàries de la independència de Catalunya? Seria o no un percentatge superior al 50%? Montserrat Clua sostingué que és pràcticament segura una oposició com a mínim del 47%, però no està clar que la resta en sigui gent partidària clarament, tot i que ha citat en un treball anterior (Clua 2014) enquestes que en algun moment han mostrat que els partidaris de la independència haurien superat el 50%. Segons Isidoro Moreno, caldria partir que un 50%, aproximadament, és independentista però que més d'un 70% és sobiranista. Per la seva banda, Manuel Delgado apuntà la necessitat de tenir en compte un sector de Catalunya en Comú que podria incrementar al 60% el percentatge. L'independentisme és majoritari al Parlament de Catalunya, si bé va obtenir un tant per cent de vots (47,5%) inferior al 50%. Amb tot, el mateix Delgado afirmà que aquesta proporció mai es podria materialitzar perquè l'estat espanyol no permetrà un referèndum. En el cas que ens ocupa, la qüestió electoral amaga un rerefons. Estem parlant de caracteritzar posicions clares i marcades o, fins i tot, de definir blocs clars. Més enllà de "quants", hem de parlar de "qui".

Es poden fer asseveracions sobre característiques definitòries d'un grup, però l'adscripció té un component subjectiu difícilment resoluble. En alguns estats que reconeixen obertament la seva diversitat ètnica interna es fan censos. Deborah Yanow (2002), per exemple, ha mostrat per al cas d'Estats Units la dificultat que comporta mirar d'establir categories i com la seva formulació i l'adscripció per part d'individus pot derivar en demanda de drets. La possibilitat de fer un referèndum i que el resultat sigui reconegut no rau en un percentatge, sinó en la pregunta prèvia sobre qui té dret a votar. No parlem d'un electorat, sinó d'un "poble". Per a uns, el de Catalunya, per a altres, el d'Espanya (inclosa Catalunya com a part inseparable d'Espanya). Parlem, doncs, d'una qüestió tan sensible com les identificacions col·lectives i la seva traducció política.

En una altra ocasió (Moncusí 2016) i al fil d'un treball d'homenatge a Benedict Anderson, vaig desplegar arguments que mostraven que la relació entre Estat i nació presenta: 1) aplicació d'un principi de sobirania territorial; 2) rituals i símbols que en reforcen el caràcter transcendent i una mena de materialització emocional capaços de superar les barreres de classe; i 3) un component biològic i cultural, amb una fórmula que recorda que la nació és un tipus específic d'etnicitat.

Quant al primer aspecte, l'Estat modern es fonamenta en la idea de representar un "poble" i en un principi de sobirania que, a diferència de la jurisdiccional pròpia de l'antic règim despòtic i nobiliari, és territorial. Durant més de dos-cents anys s'ha anat

consolidant aquesta doble base que no deixa de tenir certa aspiració de control burocràtic sobre la delimitació del “poble” o la “nació” com a objecte reconegut com a subjecte i d’un territori com a camp de joc. Avui aquesta sobirania ha d’afrontar reptes que vénen de fora i de dins del camp de joc. Els estats han de fer front a fluxos globals promoguts per institucions supranacionals i, sobretot, per l’imperi del mercat i el liberalisme que l’acompanya. Com presentaren Comaroff i Comaroff (2000), s’ha escrit molt sobre la crisi de l’estat-nació davant les forces del mercat i l’incontrolable moviment del capital i de la mà d’obra. Els estats han vist minar el monopoli de l’economia productiva i també de la redistribució a través dels impostos i les polítiques de benestar. La globalització del capital té com a condició la reducció de la sobirania estatal (Bauman 2002). El poder s’ha anat centrant en grans metròpolis i la sobirania s’ha anat descentralitzant i desnacionalitzant amb protagonisme de les empreses i els mercats financers globals (Sassen 2010). Moviments secessionistes com el català treballen sobre aquesta base i afegeixen, doncs, a aquest qüestionament de la sobirania des de fora, el de la definició de “poble” i de territori.

Amb tot, ens trobem en una fase històrica en què el principal paper de l’estat esdevé el de garantir l’accés individual a les oportunitats que ofereix el mercat i el de cooperar amb altres estats perquè funcioni el sistema capitalista global (Turner 2011). Ho fa amb particularitats en cada cas, però amb una tendència a la pèrdua de legitimitat de la política representativa que en alguns casos significatius (el prototipus podria ser Trump) està essent aprofitada per líders que fonamenten el seu carisma, precisament, en la defensa del dret al consum i en l’exhibició del seu propi èxit personal i financer. En aquest context, encara, l’estat-nació ofereix certes seguretats, si més no, a l’hora de produir i consumir, amb un corpus de normes aparentment consolidat i una sobirania territorial que es tradueix amb una certa protecció i defensa interna, encara que sigui limitada.

El “procés” ha afectat relativament i de forma intermitent la vida quotidiana a Catalunya i Espanya. Els llaços grocs, les concentracions o manifestacions, les vagues més o menys puntuals i les accions dels CDR no tapen un rerefons de normalitat. Ja des de l’endemà de la proclamació simbòlica de la República catalana, la població catalana ha continuat consumint i treballant. El mercat ha seguit impertorbablement les seves pautes.

Una segona qüestió clau és la centralitat de mites, símbols, memòries i valors a l’hora de conformar nacions (Smith 2008) i el paper principal de la participació mitològico-ritual dels ciutadans a fi de desenvolupar la lleialtat a l’Estat (Llobera 1996). Com mostraren Hobsbawm i Ranger (1988), la tradició no només té valor com a part del repertori cultural d’una nació, sinó també per al manteniment d’un estat que en bona mesura l’inventa. De fet, convé recordar que la legitimitat de l’Estat rau en el fet de treballar pel present i el futur de la nació (considerada “poble”), des d’una lectura del passat (Bauman 2005). Llobera (2003) mostrà lliçons de dos clàssics de l’antropologia que van ser citats a la taula rodona per Montserrat Clua. D’una banda, l’any 1920, Van Gennep va mostrar que la creença en el dret a l’autogovern, vinculada al sentiment nacional i la construcció de la lleialtat a l’estat a través del patriotisme eren eminentment moderns. Per altra banda, Mauss especificà que, per a tenir èxit, tot patriotisme havia de tenir un caràcter popular. Les tradicions, els mites i els símbols compartits en celebracions i actes populars traslladen la nació al terreny de les emocions i la lleialtat compartides de forma col·lectiva. Es construeix, aleshores, una pertinença al voltant d’un nom, un territori, uns trets culturals, un mite d’ascendència, una memòria o un sentiment de solidaritat que pot arribar a ser interclassista. Es constitueix un marc que se sosté en la pràctica amb rituals i cerimònies, però també amb allò que Billig (2006) anomenà “nacionalisme banal” i que comporta l’afirmació diària de la nació per

símbols i referències que l'evoquen en discursos i pràctiques i en el decorat quotidià. Per exemple, símbols constitucionals com la bandera tendeixen a percebre la nació en l'escenari quotidià.

Hi ha símbols visibles en imatges que funcionen sense necessàriament articular-se amb altres i que es materialitzen en discursos amb capacitat d'englobar-ne d'altres. En el cas d'Espanya, la Constitució n'és exemple. Un estat modern es basa en el constitucionalisme com a ideologia, que consisteix a aplicar el principi democràtic per a plasmar acords lliures entre ciutadans, sobre certes bases històriques i socials, i amb la consideració que la principal funció cultural de la Constitució és fonamentar una cohesió social àmplia. A Espanya, s'ha erigit la Carta Magna en fetitxe i símbol, de manera que s'ha desenvolupat la ideologia de la Constitució, que passa per defensar-ne el text i valorar-la en ella mateixa. Així, s'ha oblidat el procés del qual el text és resultat i que en sosté el sentit i s'ha convertit la Carta Magna en una ferramenta de coerció social (Álvarez Ramos 2014). Ara bé, el valor simbòlic de la Constitució no acaba d'adquirir un caràcter popular i una lleialtat suprema, especialment a Catalunya. En canvi, un fet declarat inconstitucional com és el referèndum de l'1 d'octubre forma part de la memòria de moltes persones que el compartiran fent-lo col·lectiu i rememorant-lo en trobades grupals i amb fets com batejar carrers i places amb aquella data com a nom.

Finalment, un tercer aspecte és que estem davant un fenomen relacionat amb l'etnicitat, encara que sobre això poden existir dubtes. Sense anar més lluny, en la taula rodona que ha originat aquest text, Manuel Delgado apuntà que el procés s'emmarca en una qüestió de lluita contra la dominació d'una classe i de resistència i oposició al sistema capitalista. Certament, com en qualsevol assumpte polític, el poder és nuclear. Lluny de funcionar de forma específicament vertical, aquest es materialitza gràcies al consentiment, cosa que, a diferència del que passa en altres casos, en el cas dels estats moderns, passa per la configuració d'un subjecte disciplinat que sosté el sistema des de baix (Gledhill 2000). Crec que el procés català ha de ser entès amb atenció a pràctiques i posicions de poder i a estructures de dominació, però que les pràctiques, els discursos i les interaccions tenen un rerefons ènic² gens menyspreable.

La nació acaba essent una forma d'etnicitat, per bé que pugui ser forjada apel·lant a una unitat cívica, a base de polítiques estatals d'educació, comunicacions, centralització burocràtica i legal i exèrcit. Tot i que es planteja la possibilitat de crear nacions per una via cívico-territorial que contrastaria amb una altra d'etno-genealògica (Smith 2008), les accions estatals poden acabar obrint la porta a fonamentacions èniques i fins i tot incorporant-les en el seu marc normatiu quan, per exemple, atribueixen drets als subjectes pel mer fet d'haver nascut en un determinat territori. Tota identitat ènica és resultat d'una categorització externa i una identificació interna (Jenkins 1996), i de l'establiment de fronteres en la interacció (Barth 1976). Ara bé, parlem de processos identitaris en què entra en joc una certa noció genealògica o naturalista a l'hora d'establir la pertinença. L'etnicitat té la particularitat que hom pràcticament no pot deixar de ser membre del grup en què està enquadrat, perquè pot negar la identificació amb el grup, però sempre se'l pot seguir categoritzant com a membre. Es pot canviar de nacionalitat, però això no garanteix bandejar el propi origen.

² A partir dels treballs d'Eriksen (1993), Jenkins (1996) i Fenton (2003), un grup ènic es pot definir com un col·lectiu fonamentat, segons els seus propis membres i els d'altres grups, en certs elements culturals i una ascendència i descendència genealògica que es pot formular de manera més o menys explícita. Es tracta d'una construcció que deriva en processos de categorització (des de fora) i identificació (des de dins). La qüestió genealògica diferencia l'etnicitat d'altres construccions identitàries col·lectives i suposa que la vinculació amb una categoria identitària pugui resultar inevitable. Eriksen (1993) apunta que les nacions són fórmules modernes d'etnicitat. Aquest plantejament contribueix a que sigui significatiu parlar d'etnicitat en el cas que ens ocupa.

La vessant ètnica de la identitat nacional es pot experimentar amb forta intensitat emocional. No en va l’etnicisme ha estat identificat com un component bàsic en processos de construcció nacional, materialitzat en la defensa de la comunitat ètnica enfront d’amenaques externes, la restauració territorial o genealògica o la revifalla cultural o, també, en la fonamentació cultural i el treball de la memòria per a bastir un sentiment patriòtic (Smith 2008). Val a dir que aquest component ètnic no necessàriament és problemàtic ni sempre és significatiu. En ocasions no se’l reconeix, encara que hi hagi una oposició entre grups que s’expressi en manifestacions obertament violentes. En casos extrems, es passa a la consideració de l’existència dels membres del grup directament com a no humans, per a fer-ne un extermini físic “justificat”.

Per tant, en relació amb l’etnicitat, entren en joc aquelles adhesions primordials a què es referí Clifford Geertz (1973), que es basaven en els fets, suposadament donats, d’una existència social ineludiblement compartida sobre la base de la contigüitat immediata en el territori i la connexió de parentiu, però també per parlar una mateixa llengua, formar part d’una comunitat religiosa o mantenir certes pràctiques socials. Segons l’autor, la igualtat que s’estableix per compartir aquestes adhesions es tradueix en vincles inefables, vigorosos i obligatoris. Per les persones es tracta d’una afinitat natural i no resultat de la interacció social. Geertz reflexionà sobre la construcció de nous estats en països descolonitzats i apuntà dos desigs interdependents, que animaven mobilitzacions, i la tensió entre els quals marcava l’evolució històrica d’aquells nous estats: 1) reconeixement com a agents responsables, de qui es tenia en compte les aspiracions i opinions (o demanda de reconeixement d’identitat); 2) construir un estat modern, eficient i dinàmic (o demanda de progrés, nivell de vida, justícia social i ordre polític efectiu). L’adhesió ètnica marcadament essencialitzada dificultava que ambdós desigs confluïssin. Els nous estats començaven amb dificultats perquè se’ls considerava instruments per assolir anhels col·lectius difícilment compatibles.

El cas d’Espanya no és equivalent al dels estats considerats per Geertz i no tots els subjectes experimenten les mateixes emocions, però la inefabilitat dels sentiments ètnics hi sembla present. Fa temps que s’ha demostrat la centralitat de la llengua i la cultura festiva com a marcadors de diferenciació i d’identitat catalana (Pujadas i Comas d’Argemir 1982; Delgado 1992; Woolard 1992; Noyes 1998). La intensitat emotiva d’aquest contrast identitari té gran importància (Clua 2014), fins el punt que podríem parlar d’un factor primordial o fins i tot biològic. Per exemple, una de les imatges que circulava per les xarxes mesos després del referèndum d’octubre de 2017 resava: “ser catalans ho portem a l’adn, lo de ser espanyols al dni”.

En el cas català, el caràcter inevitable de l’adscripció està vinculat a un problema, molt profund en el temps, de reconeixement de la identitat nacional catalana per part de l’Estat espanyol. Igualment és persistent una diferenciació i fins i tot una oposició entre les categories “Espanya” o “espanyols” (també anomenats “castellans”) i “Catalunya” o “catalans”. Per exemple, Vicent Flor (2014) ha mostrat com, a Espanya, l’oposició “catalans/espanyols” es llegeix en clau d’anticatalanisme. Ho demostren enquestes que han mostrat com, entre les poblacions de les diferents Comunitats Autònomes, els catalans han estat, des que es tenen dades, els més mal vistos per la resta. Flor cita a Ferrer (2000), qui mostra que l’anticatalanisme es fonamenta en tres aspectes: 1) La voluntat de tenir més autogovern per ser més que una regió; 2) La imatge de rics insolidaris; i 3) La resistència a l’assimilació lingüística i cultural. Aquesta persistència dels problemes de reconeixement i de relacions interètniques fa imprescindible plantejar-se un tema que va sorgir també en la taula rodona organitzada per l’ICA: el marc històric.

Aproximació a les arrels històriques contemporànies del “procés”

El procés català té una arrel històrica que, tal i com recordà Montserrat Clua en un text en aquesta mateixa revista (Clua 2014) i en la taula rodona organitzada per l'ICA, ha estat analitzada a bastament. És pràcticament la mateixa rel del que podríem anomenar “el procés espanyol”: el de construcció d’una Espanya inacabada (Romero 2006). És un procés iniciat a partir d’una unió dinàstica, la dels Reis Catòlics, que començaria a oferir materials per a la construcció d’Espanya. S’assentaren les bases de l’establiment de Castella com a nucli polític i simbòlic de la futura Espanya i aquella unió s’acabaria considerant una fita en un relat mítico-històric nacional (Llobera 1996). D’una banda, s’establí una sola monarquia asimètrica en els drets existents en diferents territoris. D’altra banda, la reconquesta catòlica acabà fonamentant una etnicitat basada en un casticisme (bàsicament com a puresa de sang cristiana) present des d’aleshores en el que seria el nacionalisme espanyol, encara que també en els moviments nacionalistes perifèrics andalusí i basc (Stallaert 1996).

Segons rememora l’himne “Els Segadors”³, la contraposició de poders entre Catalunya i Castella arribà a un punt especialment agut amb la guerra dels segadors, el 1640. L’himne com el coneixem avui dia va ser compostat a partir d’una cançó popular, a finals del segle XIX, en plena Renaixença, una època d’efervescència de moviments nacionalistes arreu d’Europa. La lletra definitiva fou la guanyadora d’un concurs convocat per la Unió Catalanista, entitat que contribuí també a conformar la instauració de l’ofrena floral a Rafael Casanova, cada 11 de setembre. D’aquest període daten les Bases de Manresa, primer precedent de projecte autonòmic. Catalunya es trobava aleshores a l’avantguarda d’una industrialització excepcional pel que era habitual arreu de l’estat, per la seva intensitat i pel paper de les elits locals que el diferencià d’un altre desenvolupament capdavanter com el del País Basc (Díaz Medrano 1999). La importància de la indústria catalana es mantingué al segle XX i comportà la immigració de població de zones agràries d’arreu de l’estat (Balcells 1974; 1977).

En el terreny polític són especialment significatius els anys trenta del segle XX, amb paral·lelismes amb els fets presents. Com a moments significatius hi ha el debat per la Constitució de la II República de 1931 i sobre l’estatut d’Autonomia de Catalunya, de 1932. Tal com recordà Isidoro Moreno a la taula rodona i expliquen historiadors com Jordà (2013), el projecte de Constitució contemplava una forma d’autonomia regional, sota el paraigua de la noció “estado integral”. S’acceptava l’elaboració d’estatuts regionals, sobre la base de l’aprovació per majoria qualificada entre el cens de diversos municipis i, finalment, per les Corts. A més, es definia Espanya com una República, sense emprar el terme “nació”. La Carta Magna explicitava que no es podria obligar els ciutadans a conèixer una llengua “regional”, per bé que apuntava que hi podria haver excepcions si ho permetia alguna llei especial. No hi havia equivalent a l’article 155 de la Constitució de 1978. En canvi, es parlava de la possibilitat que una província pogués abandonar la regió, si ho acordava la majoria dels ajuntaments amb una majoria qualificada dels seus electors.

El 1932 s’aprovà l’estatut de Catalunya, després d’un intens debat a les Corts i d’algunes retallades al text original. En al·lusió al to del debat, Pierre Vilar (1986) sostingué que s’esgrimí en aquella ocasió el mateix “vocabulari passional” que en la rebel·lió militar de 1936 que obriria la Guerra Civil. Segons recorda Vinyes (1999: 130), el mateix historiador francès ressaltà que les “sensibilitats col·lectives” tenien un paper més important en l’economia que “el càlcul al marge sobre el preu del pastís

³ Per a una síntesi de la construcció d’aquests referents, vegeu Prat (1996).

de cada diumenge”. Poc temps després, el 1934, es produïren els fets del 6 d’octubre⁴, desencadenats per la resposta favorable del Tribunal de Garanties constitucionals a un recurs d’inconstitucionalitat a la Llei de Contractes Agraris. Companys declarà l’estat català i acabaren essent empresonats tots els membres del seu govern menys un, que fugí a l’exili. S’establí un govern militar provisional a Catalunya i arrencà una intensa repressió social i política que inclogué sancions, prohibició d’activitats, censura de premsa, clausura de seus de sindicats i partits, dissolució d’ajuntaments, detenció de dirigents camperols i desnonament d’arrendataris i parcers. En absència d’un instrument constitucional com el 155, en aquella ocasió es promulgà la llei de 2 de gener de 1935, que suspenia l’autonomia. A febrer de 1936, arrel de la victòria del Front Popular, els empresonats foren amnistiats per decret. Tot seguit, el desenllaç de la Guerra Civil acabà obrint un llarg període de suspensió de la democràcia i de qualsevol forma d’autonomia.

A la mort de Franco l’any 1975, Juan Carlos de Borbó fou proclamat cap d’estat; en el seu discurs de proclamació, afirmà: “un orden justo, igual para todos, permite reconocer dentro de la unidad del Reino y del Estado las peculiaridades regionales como expresión de la diversidad de pueblos que constituyen la sagrada realidad de España”. En el mateix discurs, el monarca exalçà la figura de Franco, com a estadista:

El nombre de Francisco Franco será ya un jalón del acontecer español y un hito al que será imposible dejar de referirse para entender la clave de nuestra vida política contemporánea (...). Su recuerdo constituirá para mí una exigencia de comportamiento y de lealtad para con las funciones que asumo al servicio de la Patria. Es de pueblos grandes y nobles el saber recordar a quienes dedicaron su vida al servicio de un ideal. España nunca podrá olvidar a quien, como soldado y estadista, ha consagrado toda la existencia a su Servicio (citad de Moliner i Prada 2004).

En el context d’aquella segona restauració borbònica es redactà i votà en referèndum la Constitució de 1978 que assentà les bases d’un règim democràtic, encara que la seva solidesa semblà en entredit. A la taula rodona celebrada el passat novembre, Montserrat Clua qualificà aquella transició com “una mena d’oasi o de simulacre” en la mesura que tothom semblava content. Des d’una historiografia crítica, Pastor (2018) ha qualificat de “reforma pactada” el procés de pas de règim franquista a la situació política que la seguí. El mateix autor mostra que la Constitució va anar precedida de la llei per a la reforma política, de 1976, i va quallar en un moment en què la violència era ben present, tot i que el discurs hegemònic contextualitza la redacció i referendament de la Constitució en un moment de pau.

La unitat d’Espanya i la monarquia borbònica es trobaven entre les bases d’un consens sobre el futur i la Llei d’Amnistia de 1977 havia contribuït a un mínim acord sobre el passat, centrat en l’oblit, ja que s’hi amnistià no només les persones condemnades per actes polítics perseguits pel dictador sinó també les autoritats, funcionaris i agents de l’ordre públic que havien estat les perseguidores i que havien atemptat contra l’exercici dels drets les persones. Des de 1978, doncs, s’anà bastint una democràcia liberal en alguns aspectes, però assentada sobre l’acceptació del poder de l’elit franquista, sobre la unitat de la pàtria com a principi sagrat i sobre la monarquia com el garant i representació d’aquest principi. Pastor (2018) suggereix que més que d’una transició d’un règim a un altre, es podria parlar d’una transacció asimètrica entre sectors socials, en què un hi guanyà molt més que un altre.

⁴ Es pot trobar una síntesi d’aquests fets i llurs precedents i conseqüències a de Riquer (1999) i Vinyes (1999).

La Constitució del 78 va haver de respondre a reclamacions nacionalistes, si bé es va fer amb un exercici de funambulisme. Solé Tura explicà a “Naciones y nacionalismo” com l'article 2 combinà reconeixement de nacionalitats i apel·lació al caràcter indissoluble de la nació, com a pàtria “de todos los españoles” després que se'n proposés la redacció per part de poders fàctics externs (i en particular, l'exèrcit), a través d'Adolfo Suárez. El text establia un rang menor per a “regions” i “nacionalitats” que formarien part d'Espanya. Es va anar més enllà de la darrera constitució democràtica, en aquest punt, ja que aquella no esmentà el terme “nació” per a referir-se a Espanya. La sobirania s'adjectivà com a “nacional” a proposta d'Alianza Popular (predecessora de l'actual PP) i de la UCD. Segons la Carta Magna, España era una unitat patriòtica indivisible i indissoluble (Saz 2014).

Segons Archilés (2014) el nacionalisme espanyol presenta cinc trets compartits a dreta i esquerra, des de 1978: 1) Nació com a subjecte de sobirania exclusiva; 2) Llaços culturals i polítics compartits en la història; 3) Oposició a la secessió de qualsevol territori; 4) Definició cívica de la nació, però també cultural sobre la base de la llengua castellana; i 5) Definició dels nacionalismes basc i català com enemic intern. La política educativa i la promoció cultural d'espectacles esportius i festius folkloritzants serien pilars de nacionalització. Amb tot, la consolidació i extensió d'una nació monolítica són lluny d'estar assolides. Ben al contrari, el procés de nacionalització espanyol mostra febleses en el reconeixement, arreu del territori, de símbols com la bandera o un himne que ni tan sols té lletra oficial (Álvarez Junco 2001). Això, unit a la persistència de nacionalismes perifèrics al voltant de símbols propis, d'una burgesia potent i d'una societat civil dinàmica, suposà un còctel de difícil digestió per a un estat espanyol (Llobera 1990) que s'estructurà sobre una cessió de competències, però no sobre el reconeixement del caràcter nacional que s'afirmava des d'alguns territoris.

Val a dir que, en el cas de Catalunya, el dinamisme econòmic industrial i comercial contrastava en comparació amb altres zones de l'estat i comportà una immigració que es va concentrar en la base de l'estructura productiva i que experimentà de bon principi certa segregació urbana. Aquella immigració des d'altres indrets de l'estat ha contribuït a una heterogeneïtat ètnica que es traduí de forma esbossada en la diferenciació entre “castellans” (o en termes despectius “xarnegos”) i catalans fonamentalment sobre la base del criteri lingüístic i que s'acompanyà d'una feble identificació amb la categoria Espanya, per part d'un sector de la població que es considerava catalana (Woolard 1992). En certa mesura, i tot i la preeminència d'una formulació cívica del nacionalisme català, es mantingué una certa configuració de dos referents comunitaris nacionals contrastats, sobre la base d'aquesta migració i d'aquell esbós de diferenciació (Ballester 1997), la qual cosa contribueix a adscripcions que tenyeixen els discursos polítics avui.

Les demandes independentistes han posat en discussió que el “poble” espanyol sigui un subjecte polític homogeni, únic i monolític i ho han fet amb una posició que s'ha anat consolidant des dels darrers anys dels governs de José María Aznar i sobretot arrel d'un fet que Montserrat Clua (2014 i intervenció a la taula rodona) ha considerat clau: la sentència que, a juny de 2010, va declarar inconstitucionals alguns articles de l'Estatut de 2006 i que va anar precedida d'una campanya d'arreglada de signatures, per part del PP, demanant que se sotmetés el nou Estatut català a un referèndum a tota Espanya. La sentència de 2010 va provocar un malestar que es va fer visible a un carrer en què s'anirien succeint manifestacions massives, de demostració sobiranista, tots els 11 de setembre i que seria escenari, també, de les protestes del moviment 15M. Fet i fet, es pot dir que s'ha desenvolupat un moviment que ha pressionat els dirigents polítics perquè s'anessin prenent decisions, que culminaren amb el referèndum del dia 1 d'octubre i els

fets posteriors. La resta de la història és el que s’ha anat produint en els darrers temps, fins arribar al judici que està tenint lloc mentre escric aquestes línies.

Una de les qüestions recents és la irrupció del partit ultradretà VOX en el panorama electoral, que ha fet més palesa una tendència històrica de la dreta a brandar una determinada lectura del que era Espanya i a considerar-la única nació legítimament encarnada en l’estat, particularment vinculada amb la llengua espanyola, la centralitat de Castella i el catolicisme (Romero 2006). S’ha observat en manifestacions recents com la reiterada negació per part de l’actual líder del Partit Popular, Pablo Casado, de la imposició colonial a Amèrica per part del Regne d’Espanya⁵, les declaracions de Josep Borrell⁶ sobre la necessitat que un estat modern es forgi sobre la imposició de “la seva llengua, la seva cultura i la seva educació” o la proposta del partit VOX, a Andalusia⁷ perquè s’adopti com a data de la diada autonòmica la del dia de la Reconquesta en lloc de l’actual, que és la data en què s’aprovà l’autonomia andalusa.

En definitiva, l’Estat espanyol s’ha anat construït històricament sobre un substrat de conformació ètnica en què ocupen un lloc important el binomi Castella/Catalunya i un règim polític que manté certa continuïtat en relació al Franquisme, ja que no s’han dut a terme processos de trencament amb la Dictadura i es mantenen principis com la sacralització de la unitat d’Espanya, de la qual la Constitució ha esdevingut un símbol. Per altra banda, la categoria “castellà” ha conformat l’alteritat del nacionalisme català (Clua 2014).

Amb tot, els darrers esdeveniments han mostrat que no hi ha una oposició entre dos blocs homogenis, sinó diferents posicions entre dos extrems, definits situacionalment. En el judici pel procés català, alguns dels acusats afirmen que “estan” independentistes, i no pas que ho “són”, mentre reclamen que, com a mínim, s’obri la porta a un referèndum pactat. Des d’alguns sectors es reclama la proclamació unilateral de la República catalana. Oposats a aquests, hi ha els partits que han governat Espanya des dels anys vuitanta i dos dels nous, que es mostren visceralment en contra de fer un referèndum i d’admetre una possible independència, i acusen els independentistes de rebel·lió i, per tant, de violència. Els partits de la dreta espanyola han reclamat repetidament la imposició de l’article 155 de la Constitució Espanyola.

Quatre apunts sobre possibles escenaris de futur

L’anomenat “procés” posa sobre la taula un problema de definició de sobirania, d’hegemonia política i social i d’emancipació popular. Manuel Delgado subratllà que ens trobem davant d’un moviment d’emancipació nacional vinculat amb una lluita de classes i una pugna per la democràcia i les llibertats, contra la repressió d’un estat considerat per tots els membres de la taula com un hereu del Franquisme que no ha acabat de trencar-hi lligams. Si pensem en processos d’emancipació nacional, habitualment desenvolupats contra poders colonials, solen produir-se de forma violenta. En el torn obert de paraules de la taula rodona, una de les persones del públic afirmà: “sense morts, sense lluita, no hi ha procés d’alliberament nacional”. Ja a l’eixida de l’acte, una altra persona m’explicà que hi havia malalts disposats a posar-se a primera fila, en un eventual enfrontament violent. Els fets del dia 1 d’octubre inclogueren la violència policial. Així ho constataren

⁵ Vegeu https://www.eldiario.es/politica/Casado-Historia-colonizabamos-haciamos-Espana_0_836766521.html

⁶ Vegeu <https://www.lavanguardia.com/politica/20190226/46710482047/josep-borrell-franquismo-supremo-estrellas-de-rock.html>

⁷ Vegeu https://www.eldiario.es/politica/Vox-Dia-Andalusia-enero-Reconquista_0_854965203.html

mitjans de comunicació de tot el món. L'acusació de rebel·lió que pesa sobre els líders socials i polítics independentistes es fonamenta, també, en l'argument que usaren la violència. La qüestió, doncs, és candent i intensa. Ara bé, què es pot esperar de cara al futur? Fer prediccions és més que agosarat, però podem fer aportacions des d'una posició lligada al compromís contra les formes de colonialisme i de dominació. Podem proposar també una mirada multisituada orientada a comprendre les alternatives amb les quals les persones, des de posicions diferents, cerquen bastir escenaris compartits de futur. És una feina encara per fer, però podem establir quatre apunts.

En primer lloc, convé definir els subjectes i les seves posicions. Cal identificar les pràctiques de dominació i les situacions de desigualtat. Com ha mostrat Comaroff (2011), la construcció i reproducció d'identitats ètniques està vinculada a lluites i disputes quotidianes i a una certa objectificació primordialista dels grups implicats, encara que al mateix temps comporta unes condicions socials canviants per als diferents sectors. Les categories "catalans" i "espanyols" amaguen una enorme heterogeneïtat i una disputa per l'hegemonia socioeconòmica de diferents sectors socials. Des d'algunes posicions independentistes es formula el desig d'una transformació radical, un canvi de sistema. En altres casos es planteja un canvi de règim polític. Tot i la violència dels fets del primer d'octubre i la reacció judicial i política contundent per part de l'Estat, la vida quotidiana ha continuat amb certa calma. Probablement aquesta continuïtat té a veure amb el context global del sistema capitalista en la seva versió neoliberal que, entre altres coses, emfatiza el valor de la seguretat i converteix la por en un fort motor per a aspiracions individuals. Sembla una situació poc procliu a posicions de lluita violenta per l'emancipació nacional. Per contra, és més probable un cert manteniment de la configuració socioeconòmica actual en què es manté la dominació d'una elit econòmica i financera gens interessada en un projecte revolucionari. Quant al canvi de règim, si és certa la continuïtat amb el Franquisme, és probable que la part de l'elit dominant que la representa no hi tingui tampoc massa interès.

En segon lloc, la crisi de l'estat-nació com a model i la de l'estat espanyol, en particular, conformen un escenari favorable al desenvolupament del procés. Tendències transnacionals en el terreny financer, institucional i migratori exerceixen una pressió des de fora, que se suma a la reclamació de més autogovern des de territoris perifèrics a l'interior del territori estatal, per minar la sobirania de l'estat i la possibilitat de sostenir la seva pròpia legitimitat, enfront d'una ciutadania a la qual difícilment pot oferir certes. La lleialtat a l'estat espanyol resulta insostenible per a una part de la ciutadania, malgrat els rituals populars, en especial esportius, les pràctiques de nacionalisme banal i l'apel·lació a la constitució com a fetitxe. Això últim, de fet, suposa un greu problema ja que es menysté la deliberació i el consens que originen i sostenen la Carta Magna, un cop aquesta ha estat reificada.

En tercer lloc, el procés és el que podríem anomenar, parafrasejant Romero, el d'una Espanya inacabada. Hi ha episodis passats que recorden molt al present. És el cas, en particular, dels fets dels anys trenta, amb l'empresonament de Companys i el seu govern després de la proclamació de l'estat català. La Constitució de 1978 promulgà la unitat de la pàtria, al temps que mirà de fer alguna tímida concessió a les identifications perifèriques. Aleshores s'arribà a un consens d'oblit del passat i d'exculpació de l'elit franquista. Els nacionalismes basc i català han jugat sovint el paper d'enemics de la nació espanyola, des de territoris econòmicament fonamentals per al sosteniment de l'estat. Tot plegat, junt amb la sobirania exclusiva, la unitat essencial d'una pàtria espanyola i la defensa de la llengua castellana, han estat fonaments del nacionalisme espanyol en un estat construït, entre altres coses, sobre la diferenciació Castella/Catalunya.

Finalment, en quart lloc, ens trobem front un fenomen ètnic vinculat a certa noció d'ascendència i descendència que converteix pràcticament en indefugible la vinculació

amb categories identitàries com “català” o “español” i que dificulta als sectors que s’oposen al referèndum acceptar un procés d’autodeterminació en la mesura que pugui significar admetre que subjectes que son considerats espanyols, deixin de ser-ho. Ens trobem, també, davant d’una emoció primordial i amb marcadors culturals i relacions interètniques. I això explica la intensitat amb què es defensen posicions i la dificultat de reconèixer l’Altre. Hi ha una diferenciació històrica significativa, avui, que deriva en una confrontació amb tints d’un maniqueisme aparentment irresoluble. Els dolents són els qui volen imposar per la força la voluntat als bons. Un tipus d’argumentació aplicat des de posicions confrontades.

L’antropologia tendeix avui a estar del costat dels qui pateixen formes de repressió i d’opressió i del compromís amb el seu alliberament. La contribució de la disciplina rau en una comprensió de totes les posicions, fins on sigui possible. El mínim que podem oferir, doncs, és un coneixement crític i multisituat que aprengui de la forma el més polièdric possible el procés català o, millor, el procés de l’Espanya inacabada. En termes polítics, la producció i l’extensió d’aquest coneixement crític és fonamental per bastir un escenari ampli de llibertats i drets entre els quals es pugui trobar el d’autodeterminació.

Bibliografia

ÁLVAREZ JUNCO, J. (2001) “El nacionalismo español: las insuficiencias de la acción estatal”, *Historia Social*, 40, pp.29-51.

ÁLVAREZ RAMOS, M. (2014) “Construcción y decadencia del Estado Autonómico”, in Archilés, F. y Saz, I. (eds) *Naciones y estado. La cuestión española*, València: PUV, pp.51-85.

ARCHILÉS, F. (2014) “Una improvisada pervivencia: La Constitución de 1978 y la idea de nación española”, in Archilés, F. y Saz, I. (eds) *Naciones y estado. La cuestión española*, València: PUV, pp.15-49.

BALCELLS, A. (1974) *Cataluña contemporánea II (1900-1936)*, Madrid: Siglo XXI.

BALCELLS, A. (1977) *Cataluña contemporánea I (Siglo XIX)*, Madrid: Siglo XXI.

BALLESTER, B.C. (1997) *El nacionalisme profètic dels catalans (o la prostitució de la Ramoneta)*, Tarragona: El Mèdol.

BANGSTAD, S. (2017) “Doing Fieldwork among People We Don’t (Necessarily) Like”, *Anthropology News*, Agost, 28. Disponible a <http://www.anthropology.news/doing-fieldwork-among-people-we-dont-necessarily-like/>, accessed january 27, 2019.

BARTH, F. (1976) “Introducción”, in Barth, F. (ed) *Los grupos étnicos y sus fronteras*, México: FCE, pp.9-49.

BAUMAN, Z. (2005) *Identidad*, Buenos Aires: Losada.

BILLIG, M. (2006) *Nacionalisme banal*, València: Afers/PUV.

CLUA, M. (2014) “Identidad y política en Cataluña: el auge del independentismo en el nacionalismo catalán actual”, *Quaderns-e*, 19 (2), pp.79-99.

COMAROFF, J. i COMAROFF, J. (2000) *Etnicidad S.A.*, Barcelona: Bellaterra.

COMAROFF, J. (2011) “Etnicidad, violencia y política de identidad”, in Cañedo, M. i Marquina Espinosa, A. (eds) *Antropología política. Temas contemporáneos*, Barcelona: Bellaterra, pp.211-236.

- COPANS, J. (1974) *Critiques et Politiques de l'Anthropologie*, Paris: François Maspero.
- DELGADO, M. (1992) *La festa a Catalunya, avui*, Barcelona: Barcanova.
- DE RIQUER I PERMANYER, B. (1999) “La Generalitat restaurada”, in De riquer i Permanyer, B. (dir) *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 9, pp.110-127.
- DEVALLE, S. (1983) “Antropología, ideología, colonialisme”, *Estudios de Asia y África*, 18 (3), pp.337-368.
- DÍAZ DE RADA, A. (2003) “Las formas del holismo. La construcción teórica de la totalidad en etnografía”, *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 58 (1), pp.237-262.
- DÍEZ MEDRANO, J. (1999) *Naciones divididas. Clase, política y nacionalismo en el País Vasco y Cataluña*, Madrid; CIS.
- ELLIS, C. i BOCHNER, A. P. (2000) “Autoethnography, personal narrative, reflexivity”, in Denzin, N. i Lincoln, Y. (eds) *Handbook of qualitative research*, Thousand Oaks: Sage, pp.733-768.
- ERISKEN, T. H. (1993) *Ethnicity and nationalism*, London: Pluto Press.
- FENTON, S. (2003) *Ethnicity*, Cambridge: Polity Press.
- FLOR, V. (2014) “Aproximación sociològica al anticatalanismo”, in Archilés, F. y Saz, I. (eds), *Naciones y estado. La cuestión española*, València: PUV, pp.296-323.
- GEERTZ, C. (1973) “La revolución integradora: sentimientos primordiales y política civil en los nuevos estados”, in Geertz, C. *La interpretación de las culturas*, Barcelona: Gedisa, pp.219-261.
- GLEDHILL, J. (2000) *El poder y sus disfraces*, Barcelona; Bellaterra.
- HALE, Ch. R. (2006) “Activist Research versus Cultural Critique: Indigenous Land Rights and the Contradictions of Politically Engaged Anthropology”, *Cultural Anthropology*, 21 (1), pp.96-120.
- HERZFELD, M. (2010) “Engagement, Gentrification, and the Neoliberal Hijacking of History”, *Current Anthropology*, 51 (2), pp.259-267.
- HOBBSBAWM, P. i RANGER, T. (1988) *L'invent de la tradició*, Vic: Eumo.
- JENKINS, R. (1996) *Rethinking ethnicity. Arguments and explorations*, London: Sage.
- JORDÀ FERNÀNDEZ, A. (2013) “Federalismo, regionalismo, nacionalismo: el restablecimiento de la Generalitat y el estatuto catalán durante la Segunda República”, *Iura Vasconiae*, 10, pp. 355-393.
- LISCHETTI, M. (1994) “La caracterización de la Antropología como ciencia”, in LISCHETTI, M. (comp) *Antropología*, Buenos Aires: Eudeba, pp.11-66.
- LÓPEZ COIRAS, M. (1991) “La influencia de la ecuación personal en La investigación antropológica o la mirada interior”, en Cátedra, M. (ed), *Los españoles vistos por los antropólogos*, Gijón: Júcar, pp. 187-222.
- LLOBERA, J. R. (1990), “The dialects of past and present”, in LLOBERA, J.R. (ed) *Family, class and nation in Catalonia*, London: Mare Nostrum, pp.11-28.
- LLOBERA, J. R. (1996) *El dios de la modernidad. El desarrollo del nacionalismo en Europa occidental*, Barcelona: Anagrama.

- LLOBERA, J.R. (2003) *La teoria del nacionalisme a França*, València: Afers/PUV.
- MARCUS, G. (1995) MARCUS, GEORGE E. 1995. “Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-sited Ethnography”, *Annual Review of Anthropology* 24, pp.95-117.
- MOLINER I PRADA, A. (2004) *Documents de la història contemporània d’Espanya*, Barcelona: Publicacions de la UAB.
- MONCUSÍ FERRÉ, A. (2005) *Fronteres, identitats nacionals i construcció europea: el cas de la Cerdanya*, València: Afers/PUV.
- MONCUSÍ FERRÉ, A. (2016) “Comunitats imaginades a contracorrent? Límits, sobirania i pertinences, en qüestió”, *Debats. Revista de cultura, poder i societat*, 130(1), pp.19-30.
- NOYES, D. (1998) “Dins la sang. Performance i memòria de la identitat catalana després del franquisme”, *Revista d’etnologia de Catalunya*, 13, pp.78-87.
- ORTNER, S. B. (2016) “Dark anthropology and its Others. Theory since the eighties”, *Hau: Journal of Ethnographic Theory*, 6 (1), pp.47–73.
- PASTOR VERDÚ, J. (2018) “Entre la història, el mite i el present. Una transacció asimètrica”, *Debats*, 132 (1), pp.51-67.
- PRAT, J. (1996) “La construcció dels referents catalans”, in De Riquer i Permanyer, B. (dir) *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 7, pp.298-311.
- PUJADAS, J.J. i COMAS D’ARGEMIR, D. (1982) “Identitat catalana i símbols culturals”, *Ciència*, 2a època 15, pp.28-33.
- ROMERO, J. (2006) *Espanya inacabada*, València: PUV.
- SAZ, I. (2014) “Evoluciones e involuciones. La idea de España en dictadura y en democracia”, in Archilés, F. y Saz, I. (eds) *Naciones y estado. La cuestión española*, València: PUV, pp.155-168.
- SMITH, A. D. (2008) *Els orígens ètnics de les nacions*, València: Afers/PUV.
- STALLAERT, Ch. (1996) *Etnogénesis y etnicidad*, Barcelona: Anthropos.
- TURNER, T. (2011) “Clase, cultura y capitalismo. Perspectivahistóricas y antropológicas de la globalización”, in CAÑEDO, M. y MARQUINA, A. (eds) *Antropología política. Temas contemporáneos*, Barcelona: Bellaterra; pp.69-122.
- VILAR, P. (1986) *La guerra civil espanyola*, Barcelona: Crítica.
- VINYES, R. (1999) “Tensions, conflictes i banderes”, in De Riquer i Permanyer, B. (dir), *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, Barcelona; Fundació Enciclopèdia Catalana, 9, pp.130-149.
- WOOLARD, K. A. (1992) *Identitat i contacte de llengües a Barcelona*, Barcelona: La Magrana.
- YANOW, D. (2002) *Constructing “race” and “ethnicity” in America : category-making in public policy and administration*, New York: Routledge.

© Copyright Albert Moncusí Ferré, 2019

© Copyright *Quaderns-e de l'ICA*, 2019

Fitxa bibliogràfica:

MONCUSÍ FERRÉ, Albert (2019) “El ‘procés’ o l’Espanya inacabada: una mirada antropològica a propòsit d’un debat obert”, *Quaderns-e de l’Institut Català d’Antropologia*, 23(2), Barcelona: ICA, pp 11-27. [ISSN 1696-8298].

